

Interrogants sobre el Vallès

Joan Tort i Donada

Geògraf. Professor de geografia de la Universitat de Barcelona

"Per autòctons que ens sentim, formem part de la humanitat i estem en tractes amb els altres pobles pels camins del comerç i de la cultura. Res del que és humà ens ha de ser estrany."

PAU VILA (1976)

1. INTRODUCCIÓ

ns proposem fer unes reflexions generals sobre el Vallès, considerat en sentit ampli: és a dir, com un àmbit geogràfic individualitzat dins el conjunt de Catalunya i que, per la seva significació dins aquest conjunt, permet plantejar una sèrie de preguntes relatives a la seva essència com a territori. Es tracta de preguntes que formulem des de la perspectiva del moment present, i de cara al futur; no oblidem, tanmateix, que és un exercici que obliga a girar la vista al passat i a tenir presents els antecedents que ens permeten entendre'l tal com és avui.

Estructurem aquestes reflexions en un bloc principal, que fa referència a les *idees*, i un segon bloc, molt sintètic, centrat en les *propostes*. Ho fem així perquè considerem que, en el debat sobre el territori, és un principi de mètode tractar de presentar els problemes amb la màxima simplicitat possible (que no és el mateix que el "simplisme") i amb una voluntat, alhora, clarificadora de les realitats presents i propositiva, en un sentit o altre, de cara als temps a venir. Si més no, creiem que en qüestions d'aquesta mena, intrínsecament complexes i susceptibles, d'altra banda, de ser abordades des d'un espectre d'opinions amplíssim, és saludable intervenir-hi des de posicions que pretenguin evitar el debat estèril i l'increment de la confusió existent.

Exposem a continuació les premisses, o *punts de partida*, a partir de les quals estructurarem la nostra argumentació global:

a) El Vallès és un àmbit geogràfic “central” dins de Catalunya i una peça especialment individualitzada i complexa del “mosaic territorial” català.

b) Inserim la nostra reflexió en el marc del debat sobre les identitats i sobre els models d'organització territorial i administrativa de Catalunya. Dins aquest context, el Vallès no és un “cas fàcil”: d'una banda, pel propi dinamisme intern, que l'ha portat a esdevenir les darreres dècades un dels territoris amb major creixement econòmic i demogràfic del país; de l'altra, per la presència dins seu de *particularismes territorials* especialment marcats, que sovint s'han traduït en la conformació d'unes identitats diferenciades prou remarcables (a títol d'exemple, i a banda del Baix Vallès, es poden citar els casos de la *comarca* de Terrassa, de Sant Celoni i el Baix Montseny i, en part, del Moianès.)

c) La pregunta clau en aquests moments, a criteri nostre, no versa tant sobre *què som* sinó més aviat sobre *quina és la millor forma d'organitzar-nos*. Dit en unes altres paraules: personalment som partidaris d'abordar el debat territorial a Catalunya no tant des de la perspectiva estricta de les “identitats” com des de l'òptica de la millora de la funcionalitat territorial i administrativa; pensem que abans de decidir modificar el mapa dels municipis o el mapa de les comarques (i, en el seu cas, el de les regions) cal fer l'esforç previ de definir i clarificar *per a què han de servir* i quina funció han d'acomplir, avui, aquests municipis i aquestes comarques (i les hipotètiques regions). Pensem que només així aconseguirem que l'esmentat debat no esdevingui una cosa estèril i reiterativa, i que realment aportï criteris innovadors i creatius cara al futur.

2. LES IDEES

Hem cregut que les “idees estructurants” de la nostra reflexió sobre el Vallès són, essencialment, quatre: la *persistència* d'una certa idea de Vallès a través del temps; la *mobilitat* com a concepte clau en el Vallès d'avui; la conveniència de parlar, a hores d'ara, d'un Vallès *policèntric*, i, finalment, la necessitat de recórrer a allò que els filòsofs anomenen el *paradigma de la complexitat* per tractar d'explicar una realitat tan diversa i tan heterogènia com és la vallesana.

Considerarem aquestes idees de forma successiva en els epígrafs següents, i sense que en l'enumeració hi hagi cap pretensió jerarquitzant.

a) El territori vallesà ha estat, a escala catalana, un exemple històricament remarcable de 'persistència en el temps'.

Identificat de forma genèrica com el sector de la Depressió Prelitoral que s'estén entre el Llobregat i la Tordera, el territori del Vallès és un dels àmbits geogràfics del Principat documentats des de més antic. Pere Gil, en una obra de l'any 1600, la presenta com una de les vint-i-set "parts, o climes, o comarques, o partides de terra" en què es divideix el país;¹ una dada significativa, en la mesura que l'obra esmentada és considerada com la primera descripció geogràfica detallada del territori de Catalunya.² Però, de fet, les primeres atestacions documentals que fan una referència explícita al Vallès es remunten als segles de l'alta edat mitjana. Alguns exemples en aquest sentit ens els dona Joan Coromines a l'*Onomasticon Cataloniae*: "Vallensem regionem" (esment que correspon a l'any 827); "...in territorio vocato Valleses" (de l'any 895); "Comitatus Vallensis" (de l'any 968); "Tot Valles... e de Vallers" (de l'any 1367), entre molts altres casos.³

Figura 1 Perspectiva general del Vallès des de les terres altes del municipi de l'Ametlla

Des del punt de vista etimològic, el topònim Vallès és interpretat com un nom format sobre la base del llatí VALLIS, que equivaldria a la noció de "vall" o de "ribera". Coromines, a l'article de l'obra que acabem de citar, apunta al significat de territori "amb moltes valls o riberetes."⁴ I val la pena parar l'atenció en aquesta referència des-

criptiva perquè, tot i la seva concisió, sintetitza l'essència de la fesomia geogràfica d'aquest territori. D'alguna manera, és la mateixa idea que desenvolupa com a principi Salvador Llobet, un dels tractadistes moderns de la comarca més destacats, quan defineix el Vallès com a "plana lleugerament ondulada, solcada per distints corrents d'aigua que baixen de les muntanyes que l'envolten per tots costats."⁵ O que, en una línia molt similar, havia exposat a finals del XIX Font i Sagué en el seu primer enciclopèdic assaig de delimitació comarcal: "Dos són los elements (...) que al primer cop d'ull distingeix l'excursionista intel·ligent al recórrer lo Vallès: la *montanya* i lo *pla*."⁶

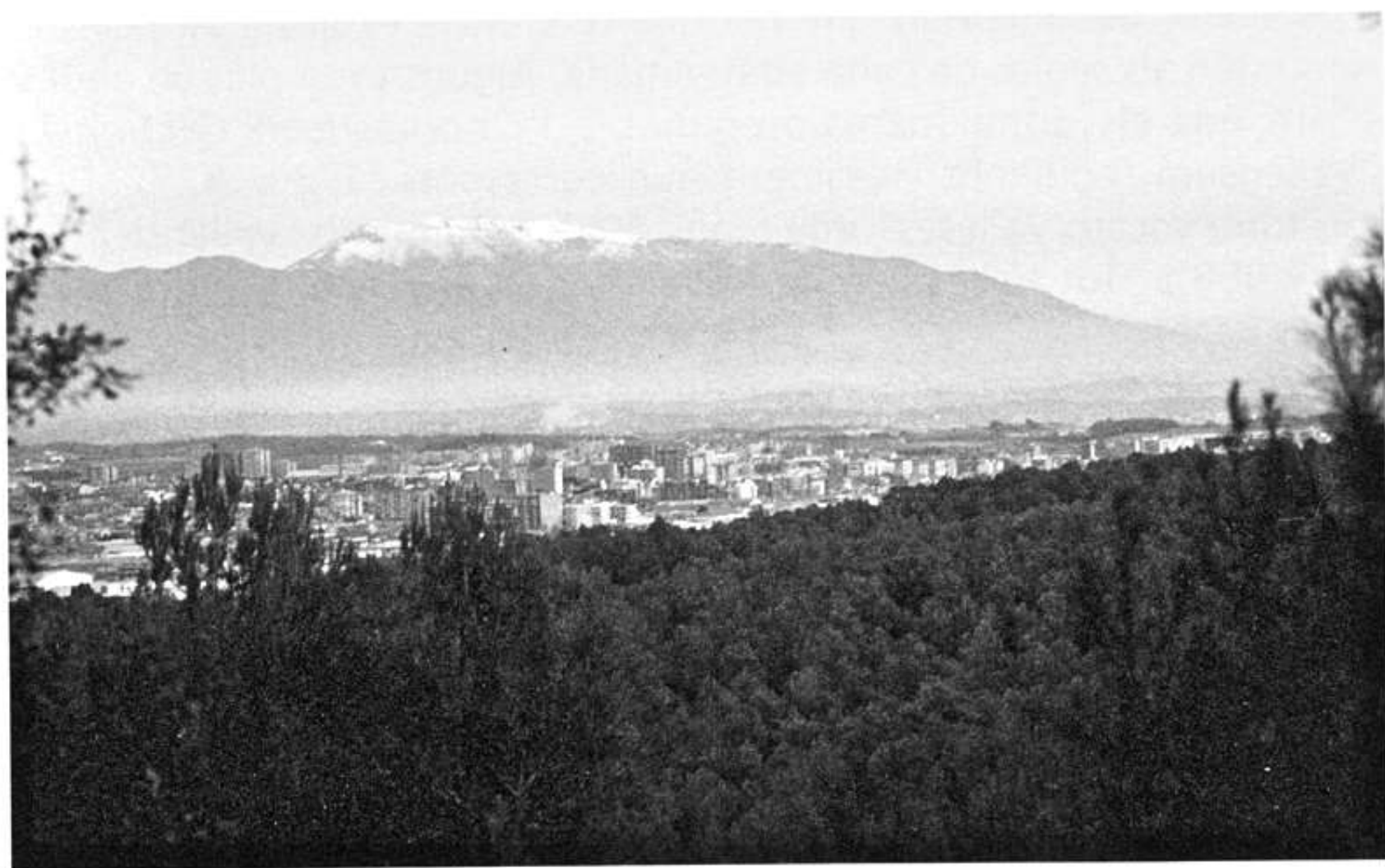

Figura 2. La *montanya* i el *pla*: els "elements estructurants" del territori vallesà. Una vista del pla, des de la carena del Bosc Negre (Sant Quirze del Vallès). En darrer terme, el Montseny.

A criteri nostre, i des de l'òptica d'una interpretació històrica general del territori que ens ocupa, la persistència en la utilització del topònim *Vallès* en el mateix àmbit geogràfic té molt a veure amb un fet concret: la simplicitat i la claredat de les grans "fites territorials" que el delimiten, i que apuntàvem a l'inici de l'epígraf: dos rius importants, la Tordera i el Llobregat, per la banda de llevant i de ponent –respectivament–; i dos sistemes muntanyencs no menys importants: l'eix Sant Llorenç del Munt-Cingles de Bertí-Montseny, pel nord, i l'eix Collserola-Corredor-Montnegre, pel sud.⁷ De fet, la transcendència de les "fites territorials" al·ludides no passava desapercebuda a Joan Cadevall –tingut com el primer tractadista

contemporani del domini vallesà– quan, el 1886, escrivia el que segueix:

“Entre las varias comarcas del antiguo Principado Catalán pocas habrá, como el Vallés, tan bien determinadas por accidentes naturales del suelo y que gocen, al propio tiempo, por sus especiales condiciones, de tan legítima importancia.”⁸

Cal subratllar, en aquest punt, que el grau de “determinació física” a què al·ludeix Cadevall en presentar el territori vallesà, més que una mera apreciació subjectiva, és una evidència fàcilment constatable per l’observador atent. Convé tenir present que, en general, quan parlem de *Vallès*, estem fent referència a un dels trams de la “fossa” o “passadís” prelitoral català on el contrast entre la plana i la doble línia de muntanyes que la delimiten és més explícit i més perceptible. I hi ha, a la base d’aquesta diferenciació, uns factors d’ordre tectònic que els geòlegs han destacat prou; concretament, l’existència d’unes falles o trencaments d’una gran significació, en el contacte entre “plana” i “muntanya”. Trencaments que posen de manifest, al nivell de la història més antiga d’aquest territori, que en un moment donat de la seva evolució allò que anomenem “plana” ha tendit a enfonsar-se, mentre que la “muntanya” –o sigui, les dues vores muntanyoses– respon més aviat a una dinàmica geològica d’aixecament.⁹

Figura 3 La riera de Caldes, al sud del nucli que li dóna nom. Els cursos fluvials que ressegueixen la plana vallesana, tot i la seva modèstia en termes de cabal, tenen un paper molt rellevant en termes de “configuració paisatgística”

Completem els arguments d'aquest epígraf al·ludint a una iniciativa relacionada amb la delimitació històrica del territori vallesà que creiem significativa: l'enquesta que la Ponència de la divisió territorial de la Generalitat adreçà a tots els ajuntaments de Catalunya el novembre de 1931. Pel que pertoca a l'àmbit geogràfic que ens ocupa, observem que, dels 54 ajuntaments implicats (corresponents als partits judicials de Granollers, de Sabadell i de Terrassa), 40 van declarar pertànyer al "Vallès", 3 al denominat "Alt Vallès", 2 al "Baix Vallès" i un, finalment, al "Vallès Oriental". De la resposta es pot inferir que, dins el conjunt català, l'àmbit del Vallès és un dels que suscita un major grau d'homogeneïtat en el pla de la identitat col·lectiva.¹⁰ Una altra evidència, en definitiva, de la persistència del nom en el territori a través del temps.

Figura 4 Fragment corresponent al Vallès del mapa elaborat segons les respostes dels ajuntaments a l'enquesta de 1931 (Font LLUCH i NEL LO, 1983)

b) La mobilitat, concepte clau en la transformació moderna del Vallès

Un concepte que ha de ser considerat de forma prioritària a l'hora de valorar la realitat actual de la comarca és el de la mobilitat. De la mateixa manera que, com vèiem a l'epígraf anterior, és indispensable recórrer a la història per explicar la persistència en l'aplicació del nom *Vallès* a un territori i a un paisatge físic determinats, cal recórrer

a la idea de mobilitat per descriure el dinamisme i la transformació contínua en diversos plans –econòmic, demogràfic, urbanístic, social i humà en general– que està experimentant aquest territori, sobretot de les darreres quatre dècades ençà. Dit en altres paraules: sense la noció bàsica de mobilitat, entesa com a “desplaçament” de les persones, sigui individualment o col·lectivament, sigui amb caràcter excepcional (a través dels moviments migratoris) sigui amb caràcter quotidià (la denominada “mobilitat obligada”) o bé estacional (mobilitat vinculada amb la funció residencial, o bé amb el lleure), seria impossible forjar-se una imatge del Vallès actual mínimament fidedigna.

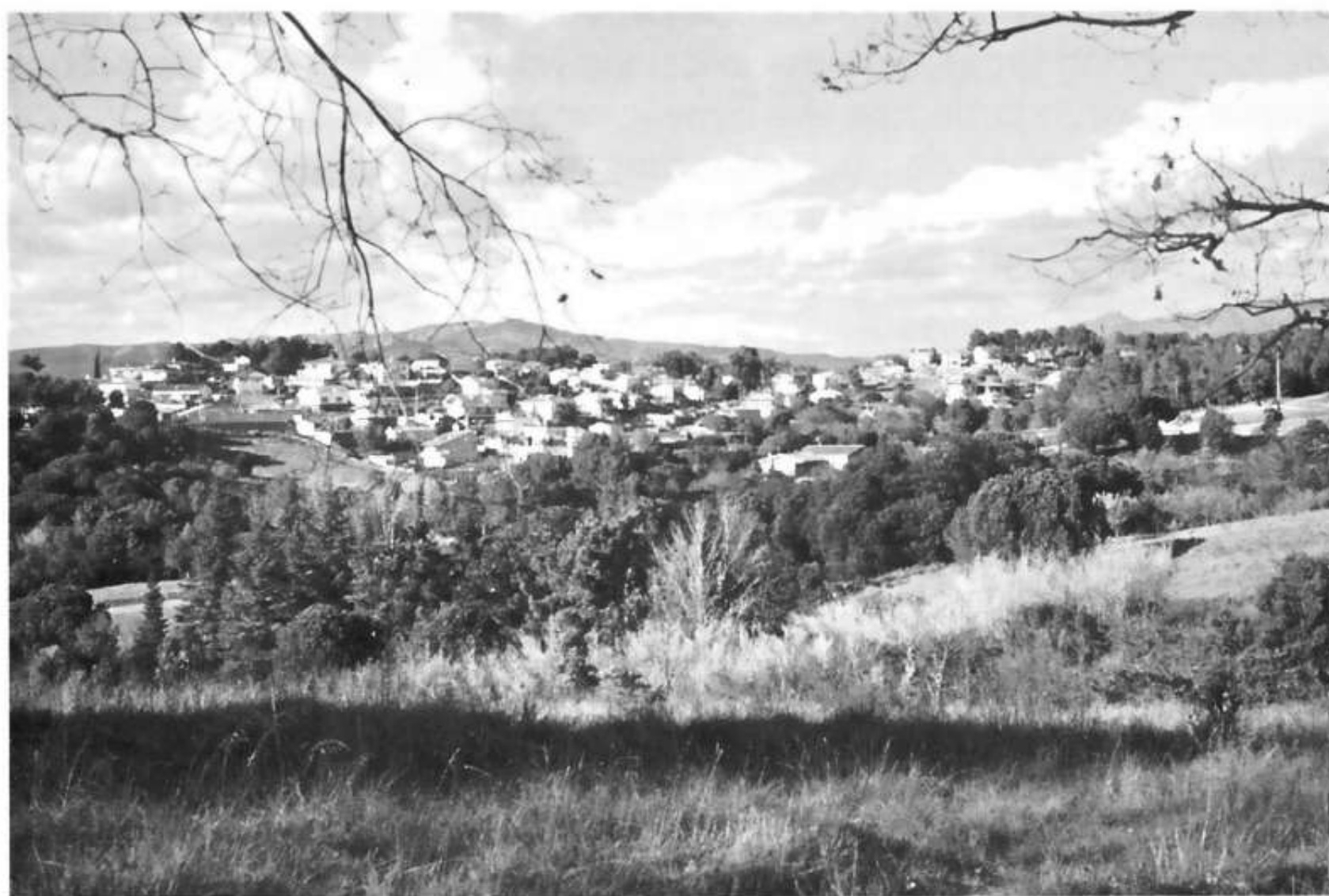

Figura 5 Sector d'urbanització de baixa densitat a la vall del Tenes (Lliçà d'Amunt)

Pensem que, a l'escala del Vallès, el gran canvi qualitatiu de l'època moderna en relació amb la mobilitat és el que deriva de l'arribada del ferrocarril. Aquest mitjà de locomoció té entrada a les principals ciutats vallesanes en una data molt primerenca: el 1854 a Granollers, el 1855 a Sabadell i el 1856 a Terrassa; i diem primerenca perquè molt pocs anys abans, el 1848, s'havia inaugurat la primera línia al nivell de l'Estat, entre Mataró i Barcelona. De fet, l'observació del mapa de la difusió del ferrocarril a Catalunya posa de manifest que el Vallès s'integra ben aviat a la xarxa en formació, i que en aquest sentit jugarà des d'un primer moment amb un clar avantatge respecte a extensos sectors del país que queden en un segon pla o marginats

del tot.¹¹ De tota manera, és dubtós que l'arribada del tren a les ciutats de referència tingués d'immediat uns efectes revulsius sobre els esquemes de mobilitat i de transports vigents. Pau Vila, al seu assaig sobre el Vallès, diu respecte a Sabadell que la competència del carro i la diligència es manté ben bé deu anys.¹² Al seu torn Ildefons Cerdà, que podem considerar com un dels defensors més aferrissats del nou mitjà de locomoció, escrivia el 1867 unes paraules que creiem molt il·lustratives de les reserves que encara inspirava, en aquella data, una innovació tecnològica de l'envergadura del tren:

"Así que, contemplando que de día en día va generalizándose más y robusteciéndose el deseo de que la locomotora sea un instrumento de locomoción urbana al servicio del individuo, abrigamos la convicción íntima y profunda de que ese beneficioso instrumento, al cual hoy cerramos las puertas de nuestras urbes, ni más ni menos que las antiguas urbes cerraron las suyas a los carruajes, penetrará por ellas y vendrá a acrecentar la suma de bienestar de los hombres urbanos."¹³

En qualsevol cas, i més enllà de les particularitats del procés de difusió del ferrocarril, el que és indubtable és que les noves pautes de mobilitat seran indissociables del creixement econòmic i demogràfic que el

Figura 6. Una mostra del creixement urbà del final del segle XIX i la primeria del XX: el carrer Major de l'antic poble de Sant Pere, que forma una mateixa trama amb Terrassa.

territori vallesà experimenta des de mitjan segle XIX i, sobretot, des de l'inici del segle XX. L'evolució de les dades de població és eloqüent per si mateixa: els 112.600 habitants que el Vallès en conjunt tenia l'any 1900 (72.700 el Vallès Occidental; 39.900 el Vallès Oriental) eren 238.300 el 1950 (173.800 i 64.500) i 1.050.200 el 2001 (731.800 i 318.400). Són xifres que inviten a pensar; sobretot perquè, en aquesta seqüència de cent anys, representen un dels creixements territorialment més remarcables de tota la regió barcelonina.

c) La dinàmica de creixement s'ha traduït en l'aparició de nous centres i noves àrees d'influència.

Tota dinàmica de creixement territorial sol anar associada amb el sorgiment de nous centres urbans i/o amb la consolidació dels existents. Aquest enunciat, que en bona mesura no fa sinó expressar una gran obvietat, té una plasmació explícita en el territori del Vallès: un àmbit geogràfic que, per les seves condicions de *passadís natural* en relació amb el conjunt català, presenta unes qualitats idònies per a esdevenir un exemple de referència d'aquest tipus de dinàmiques enteses en una perspectiva històrica. Ve a tomb fer memòria, en aquest punt, d'una reflexió de Pau Vila en un text de 1976:

*"Convé no perdre de vista que el Vallès és una comarca de penetració, tant com de pas i de parada, i per tant la seva funció és d'animar l'interior del país, contribuir a la seva ordenació general i evitar l'acumulació que amenaça les terres baixes. Les creixences tenen un límit i les congestions poden aturar el progrés."*¹⁴

La reflexió de Pau Vila, en qualsevol cas, ens invita a defugir el parany de les interpretacions excessivament rígides o mancades de flexibilitat; un parany en el qual és fàcil caure quan ens proposem fer una valoració geogràfica d'un territori determinat –sigui a l'escala que sigui. Que el Vallès hagi estat *tendencialment* una "comarca de penetració" (cosa força clara si tenim en compte la seva estructura física fonamental, i si considerem el paper que ha exercit històricament, dins allò que l'historiador Pierre Vilar anomena la *Catalunya passadís*¹⁵), no implica que hagi exercit sempre i en tot moment aquest paper. Més aviat diríem que, en una perspectiva global, s'observa al conjunt vallesà una certa bipolaritat en l'ús del territori, si més no pel que fa a les seqüències d'ocupació històrica de la *plana* i de la *muntanya*. Dit en altres paraules: la utilització preferent d'un o d'altre àmbit geogràfic ha depès essencialment de la conjuntura de cada època, més que de les aptituds intrínseques del mateix territori. I l'època actual, seguint el raonament de Vila, es distingiria per una tendència a l'"acumulació"

a les terres baixes; una tendència que convé posar en relació, en qualsevol cas, amb el procés de marcada *metropolitanització* que viu tota la comarca a les darreres quatre dècades, i que, en opinió de l'il·lustre geògraf, podria donar peu a un fenomen gens desitjable: la congestió.

Figura 7 Balma i antic mas de l'Espluga (Sant Llorenç del Munt), exemple remarcable d'ocupació dels sectors més muntanyosos del Vallès en temps medievals

Deixem aquesta última consideració per a l'epígraf següent, i ara subratllarem només un aspecte clau de la idea que tractem d'exposar: que, atesa la dinàmica de creixement que constatem a la comarca, és lògic i previsible que hagin aparegut dins seu (en el pla funcional i humà en general) unes pautes noves d'interrelació –o, com a mínim, unes pautes diferents de les que van donar origen, els anys trenta, a les demarcacions comarcals actuals. No ha d'estranyar ningú, en definitiva, que en un moment com l'actual es posin sobre la taula una multitud de reivindicacions territorials que tenen com a escenari el territori vallesà: des de la *comarca de Terrassa*, a l'extrem occidental de la plana, fins a la *comarca de Sant Celoni*, just a l'extrem oposat, passant pel *Baix Vallès* o, parcialment, pel Moianès. No parlem, aquí, de la hipotètica "lògica territorial" d'aquestes reivindicacions. Apuntem tan sols que un àmbit geogràfic de la singularitat del Vallès (i parlem de *singularitat* per la grandària relativa d'aquest territori;

per la seva proximitat al "centre" de la regió metropolitana; pel seu ritme de creixement contemporani, entre altres factors) és normal que aparegui, als ulls de l'observador actual, com a "paradigma" de territori viu i en transformació. I això, tant en un pla material com immaterial.

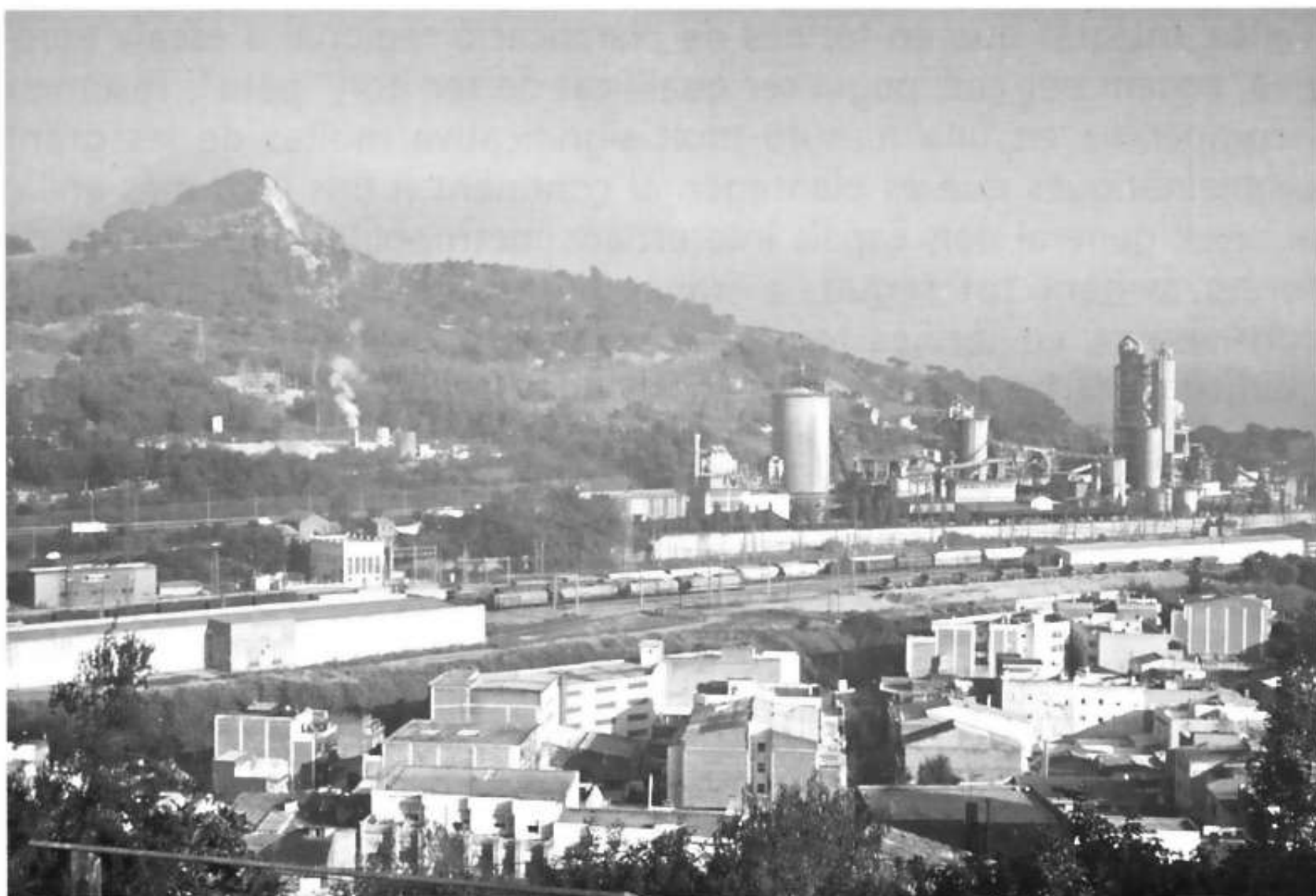

Figura 8 Montcada i vall del Besòs, a l'indret on les terres meridionals del Vallès es confonen amb la conurbació de l'anomenat Barcelonès

d) El diagnòstic actual sobre la comarca no és senzill. Probablement, la paraula *complexitat* és la que s'ajusta més bé al joc de potencialitats i dèficits que defineixen avui aquest territori.

En una mesura significativa, les tres idees que hem desenvolupat fins aquí han tingut un component important de constatació. Ara, amb motiu de l'argumentació de la idea que acabem d'enunciar, ens situarem en un pla més clarament especulatiu. En síntesi, el punt de vista que volem defensar és que la multiplicitat de reptes i de problemàtiques a què s'aboca avui el territori vallesà s'ajusta d'una manera força precisa a allò que els filòsofs contemporanis caracteritzen com la complexitat.¹⁶

Explicitat de la forma més simple possible, el que volem dir és que la realitat del Vallès actual és, en la seva globalitat, complexa, múltiple i contradictòria. Que presenta problemes i situacions que tenen facetes molt diverses, i que per regla general no es poden conside-

rar de forma autònoma i individualitzada. I que no hi ha un únic "diagnòstic" o una única "recepta" sobre aquest territori, cara al futur; de forma que, sobretot en relació amb la planificació i amb allò que es coneix com la prospectiva, és important considerar una pluralitat de possibilitats i d'escenaris. En unes poques paraules: el Vallès, malgrat que en termes de planificació regional a escala europea, posem per cas, pugui ser qualificat de territori "petit", resumeix i compendia en una mesura molt significativa moltes de les grans problemàtiques que es plantegen al continent (i fins i tot més enllà) al nivell general dels espais interurbans metropolitans. Tractarem de fer-ho avinent tot seguit, a través d'una aproximació a allò que considerem, en termes territorials, els seus "avantatges" i els seus "dèficits". O bé, expressat d'acord amb la classificació comptable tradicional, el seu *haver* i el seu *deure*.

HAYER

1. Al Vallès és visible, encara, l'herència del pagus.

Ildefons Cerdà encapçalava la seva *Teoria General de la Urbanització*, abans al·ludida, amb un lema amb el qual hom ha volgut veure la síntesi del seu pensament sobre l'urbanisme i l'ordenació del territori: "*Ruritzeu l'urbà, urbanitzeu el rural*". Com ha assenyalat Arturo Soria, tal vegada el màxim coneixedor de l'obra de Cerdà, en aquesta màxima queda resumida la idea de l'*equilibri* i de l'*equitat* a què, per principi, ha d'aspirar tota política urbanística –sigui en medi urbà, sigui en medi rural.¹⁷

L'esment de Cerdà, a propòsit d'aquest text, ve a tomb exclusivament d'una observació que ens permetem fer: que en el territori actual del Vallès, malgrat les transformacions del darrer mig segle –i, sobretot, dels últims vint-i-cinc anys–, és encara ben visible l'herència del *pagus* romà: és a dir, del *mas* o *masia*, entès com la unitat d'explotació de la terra per excel·lència de tot el domini català. El *pagus* és, d'una banda, la base de tot un sistema jurídic i socioeconòmic; però també és la base d'un *paisatge*, entenent aquest concepte en una dimensió cultural que va molt més enllà de la dimensió estrictament física.¹⁸ Una consideració adequada d'aquesta realitat, des de la perspectiva de la planificació tant territorial com urbanística de l'àmbit vallesà, representaria, en la perspectiva del present i del futur, un pas importantíssim en el camí d'assolir unes pautes d'ordenació basades en la idea d'equilibri i respectuoses amb la peculiar naturalesa "rururbana" (si més no, en una extensió significativa) de la comarca.

II. Tot i inserir-se de ple en la regió metropolitana, es pot continuar parlant del Vallès com un mosaic territorial.

En la línia de la reflexió precedent, la consideració de la importància del *pagus* en l'estructura (material i, alhora, immaterial) del Vallès ens ha de portar a reconèixer com un valor de primer ordre el caràcter de *mosaic* que presenta, en una perspectiva general, el seu territori. Entès d'aquesta manera, el *mosaic* és un concepte totalment als antípodes de la idea de desordre o d'improvisació: és una forma d'organització de la diversitat que, tot i donant una aparença de "multiplicitat", manté unes constants fonamentals d'harmonia i d'equilibri en el pla intern.

En el context de la franja prelitoral de les terres de la Mediterrània occidental, la idea de *mosaic* implica, geogràficament, diversitat d'elements i contrastos a múltiples nivells; implica, també, una imbricació profunda de factors físics i de factors humans de tota mena en el procés de "construcció" dels paisatges. En el Vallès d'avui, malgrat els canvis de l'època contemporània, aquesta idea hi continua sent perfectament aplicable. Ara bé; convé no perdre de vista que un increment indiscriminat de les "afectacions metropolitanes" sobre el territori podria significar, a la llarga, la devaluació progressiva d'això que per ara és un dels seus "punts forts".

Figura 9. Un paisatge rural "relíctic": mas i terres de conreu al terme de Sant Cugat del Vallès (anys 90).

III. Malgrat les transformacions del darrer segle i mig, el Vallès continua actuant com a passadís central del Principat.

La caracterització física del Vallès com a *passadís*, a la qual fèiem referència en un dels primers epígrafs, ha tingut correspondència amb la utilització secular dels seus dominis (i, sobretot, del sector més planer d'aquests dominis) com a "territori de pas". Aquesta condició, històricament persistent, continua sent avui dia plenament vigent. Només cal donar una ullada a un mapa de Catalunya actual per adonar-se que la preponderància que tenen al Vallès les grans infraestructures de comunicació (autopistes, autovies, tren d'alta velocitat i altres línies ferroviàries, carreteres, etcètera) no té pràcticament parangó a cap altra comarca del Principat. Convé tenir present, aquí, que l'esmentada preponderància no deriva solament de la particular inserció del Vallès dins la *Catalunya passadís*, sinó també de la proximitat al "lloc central" que és, en tots els sentits, la capital del Principat. Fins i tot podríem dir, afinant una mica més, que deriva d'una ubicació *excepcionalment* estratègica: la intersecció entre la *Catalunya passadís* i el mateix cor del rerepaís barceloní.

A criteri nostre, la circumstància a què ens acabem de referir és un "assentament" clau en la present columna de *l'haver*. No hi pot haver pla o línia directriu futura relativa al territori vallesà que l'ignori o que el deixi de banda. És indubtable, d'altra part, que és un assentament que comporta també, de retruc, unes servituds sobre el territori que poden ser d'una gran magnitud (a la columna del *Deure* hi al·ludirem); l'exemple del debat que genera el projecte de l'anomenat *Quart cinturó* és eloqüent en aquest sentit. Però en qualsevol cas, una cosa és clara: mentre l'estructura humana, econòmica i social del país sigui la que és, les pautes d'interrelació i d'intercanvi estaran inevitablement en funció d'aquesta estructura. I dit a l'escala que ara correspon: la particular *funcionalitat* del Vallès és, a la vegada, el seu gran avantatge i la seva gran limitació.

IV. L'emergència de les identitats locals es pot veure com un reflex, en positiu, de les dinàmiques del territori.

Enfront d'una visió immobiliària i rígida del territori, d'alguna manera sintetitzada en el conegut aforisme "*Com el Vallès no hi ha res*" s'imposa avui dia, en plena era de la velocitat i de la *hipercomunicació*, una lectura diferent d'això que anomenem les "identitats locals". Tot i que, en el pla de la discussió teòrica, no és clara en absolut la distinció entre l'escala "local" i l'escala "global", constatem que s'accepta

sense reserves que hi ha una implicació i una interacció contínues entre totes dues escales; i aquesta actitud pensem que ha de tenir una transcendència important cara al futur, perquè significa la *relativització* de conceptes i de punts de vista que moltes vegades, fins ara, havien estat presentats com a "veritats" absolutes. O gairebé absolutes.

Ras i curt: no creiem que en el Vallès, paradigma de *territori dinàmic* a l'escala del Principat, l'emergència d'unes identitats locals que reivindiquen amb força un reconeixement es pugui dissociar en absolut d'aquest dinamisme intrínsec. Més aviat som partidaris de fer un plantejament a la inversa, i defensar que aquestes identitats emergents són una manifestació visible, a escala col·lectiva, de la *vitalitat* del territori. No dubtem que aquest plantejament, d'entrada, pot costar d'admetre; sobretot, en la mesura que el context de referència és el d'una comarca amb una identitat tan indubtable (per les raons i els arguments, entre altres, desenvolupats fins aquí) com el Vallès. Però també pensem que els grans reptes del futur, en el pla del territori, passen necessàriament per una "gestió intel·ligent" de la complexitat; és a dir, una gestió que sàpiga fer front als múltiples encobriments, contradiccions i discordances derivades de la *coexistència d'identitats*. Una realitat que, mal que pugui pesar a segons qui, ens situa als antípodes de l'*uniformisme* amb què tantes vegades s'ha volgut resoldre aquesta qüestió per la via de la negació i la simplificació.

Figura 10 Can Borrell, antic mas integrat en la trama urbana contemporània de Mollet del Vallès

DEURE

I. Hi és perceptible, en general, una despersonalització del territori i del paisatge, lligada al creixement expansiu i a la funció metropolitana.

L'observador del territori actual del Vallès té sovint la sensació, a la vista del *desordre* que evidencien moltes actuacions contemporànies, que tal vegada el "planificador" no se l'ha pres mai prou seriosament; i això, a desgrat de les potencialitats que ofereix aquest territori per tractar d'assajar una cosa que ens atreviríem a qualificar com *l'urbanisme de la complexitat*. Pau Vila, tot i que indirectament, es referia a aquesta possibilitat quan escrivia, a manera de repte de cara al futur, el que segueix: "Cal arribar, i de pressa per no topar amb l'impossible, a una total ordenació espacial equilibrada en les terres obertes creuades de vials, amb conreus i prats, fàbriques i tallers, pobles i caserius, amb carrers arbrats i places verdejants; per tal que amb raó es pugui tornar a dir: 'com el Vallès no hi ha res'. I la comarca servirà d'exemple a tot Catalunya."¹⁹ En definitiva: el repte d'intervenir en un territori que és un *mosaic*, tot aprofitant aquesta condició i, sobretot, sense confondre-la mai amb la noció de *desordre*.

Des d'un plantejament possibilista, creiem que l'única forma defensable d'intervenció futura en el territori vallesà passa per l'assumpció de dues premisses: a) L'acceptació inexcusable de la particular naturalesa "rururbana" de la comarca (a la qual ens referíem al primer assentament de l'*haver*), a desgrat de la degradació que pugui haver patit en determinats indrets les darreres dècades. I b) Que d'una forma general, tota política a aplicar que tingui una dimensió territorial consideri no tan sols la importància del *patrimoni natural* sinó també d'allò que alguns urbanistes anomenen el *territori construït*;²⁰ un concepte que té al Vallès, per les particulars condicions geogràfiques i històriques de la comarca, una profunda significació.

II. Hi ha unes afectacions molt importants sobre el territori, derivades de la condició de passadís central esmentada.

Per bé que el desenvolupament de les infraestructures de transport i comunicació és considerat com un factor positiu per a qualsevol territori, és innegable que les servituds que aquestes infraestructures generen tenen també una gran rellevància –per bé que, en ocasions, i a determinades escales, passin poc o molt desapercibudes. Al Vallès, una anàlisi i una cartografia detallades de la *petjada* que aquestes obres han deixat en el darrer mig segle ens permetria ser conscients de la magnitud del problema.

A la pràctica podem parlar essencialment de dos tipus d'afectació: la *física* i la *funcional*. L'afectació *física*, que en una bona mesura s'ha concentrat als sectors més planers de la comarca, ha incidit d'una manera molt directa en l'estructura agrària preexistent, i en alguns indrets ha "precedit" l'ocupació intensiva d'extenses àrees mitjançant la urbanització. No ha estat menys greu, sovint, per la transcendència que pot haver tingut en l'ús públic del territori, l'afectació que anomenem *funcional*: fem referència a la segregació i a l'esquarterament dels espais adjacents o propers a les grans infraestructures; segregació i esquarterament que, per regla general, impliquen una pèrdua de *comunicabilitat* a les escales de més detall (per més que, a una escala general, estiguem parlant d'unes noves *vies de comunicació*). Convé subratllar, també, que en els indrets de la comarca més intensament creuats per aquestes infraestructures (com ara el terme municipal de Sant Cugat del Vallès) l'afectació funcional pot derivar en una "especialització" molt accentuada en els usos, poc desitjable des de la perspectiva d'una ordenació del territori globalment equilibrada.

Figura 11 Les servituds de la xarxa viària: cruïlla de grans vials a la confluència de la riera de Rubí amb el Llobregat

III. Com en els altres territoris metropolitans, i com a conseqüència de la dinàmica de creixement, es registra al Vallès un nombre significatiu de disfuncionalitats territorials (sobretot a escala municipal).

Que el Vallès sigui un àmbit geogràfic profundament transformat no impedeix que determinades "herències territorials" s'hi manifestin amb força. Una d'aquestes herències, d'una transcendència més gran del que sovint es pensa, és la que fa referència a la divisió municipal. Amb un caràcter general, la divisió municipal vigent avui a Catalunya té un component arcaic –i, concretament, medieval– important, sobretot pel que fa a la delimitació, i això té conseqüències no només de cara als municipis sinó també al nivell de les escales territorialment superiors (en la mesura que el mapa municipal, per definició, és la base o *cèl·lula matriu* de tots els altres). Recordarem aquí que un document fonamental de l'urbanisme modern com la *Carta d'Atenes* comença subratllant la problemàtica de la manca d'adequació entre la realitat geogràfica i l'administrativa: "*La unitat administrativa rarament coincideix amb la realitat geogràfica, això és, amb la regió.*"²¹ No és estrany que en un àmbit geogràfic com el que ens ocupa, dotat d'un particular dinamisme i, a més, amb un "microfundisme municipal" prou considerable, aquesta contradicció hi sigui especialment visible.²² I que hi tingui les manifestacions habituals: formació de "continus urbans" sobreposats als límits; confusionisme pel que fa a jurisdiccions i competències; dificultat per a l'organització dels serveis a les zones limítrofs, etc.

No pretenem, sobre la base de la constatació d'aquest tipus de problemàtica en el Vallès, defensar un replantejament global de la qüestió. L'ordenació del territori, en el pla relatiu a la determinació dels diferents nivells de divisió administrativa, és una cosa de prou magnitud com per abordar-la des de la política general i, necessàriament, en una visió de conjunt. Tanmateix, hem volgut referir-nos a l'exemple concret del Vallès perquè aquesta problemàtica, aquí, ens sembla especialment rellevant (i per això l'hem anotada a la columna del *deure*). Sens dubte, és un ingredient que afegeix complexitat a la gestió d'un territori ja per si difícil i complex.

IV. Pot parlar-se d'una pèrdua de consciència bastant generalitzada de la idea d'un "Vallès en sentit global".

Constatem, en línies generals, una devaluació ostensible de la "idea global" de Vallès que s'havia anat forjant a través del temps; una devaluació que, d'altra banda, és correlativa a les transformacions i

els canvis de les darreres quatre dècades. Probablement en aquest procés també ha influït el fet que, a partir de la divisió comarcal dels anys 30, comença a arrelar una certa consciència en el sentit que el Vallès no és *una* comarca, sinó *dues* (i això, amb independència que entre 1939 i el 1987 la divisió comarcal vagi ser deixada en suspens).

Sigui com vulgui, no creiem que es pugui conceptuar com a positiu que es deixi perdre, per simple negligència i oblit, un tipus d'identitat territorial que tenia la seva pròpia *escala* i que ha evidenciat una innegable eficàcia al llarg de les èpoques. Al nostre entendre, una prova fefaent d'aquesta eficàcia és que, en general, dóna la sensació que ningú no discuteix la *identitat vallesana* en sentit genèric, tot i que, Vallès endins, les reivindicacions d'identitat "parcials" són a l'ordre del dia. La idea de *Vallès*, en definitiva, no és explícita sinó més aviat implícita. I això, en el fons, no ens sembla ni bo ni dolent; ara, sí que creiem important fer un esforç perquè la referida idea fos més explícita cara al futur. Pensem que caldria, en aquest sentit, una certa *pedagogia del Vallès*. Sobretot per assegurar la pervivència d'aquesta *escala d'identitat* en les pròximes generacions.

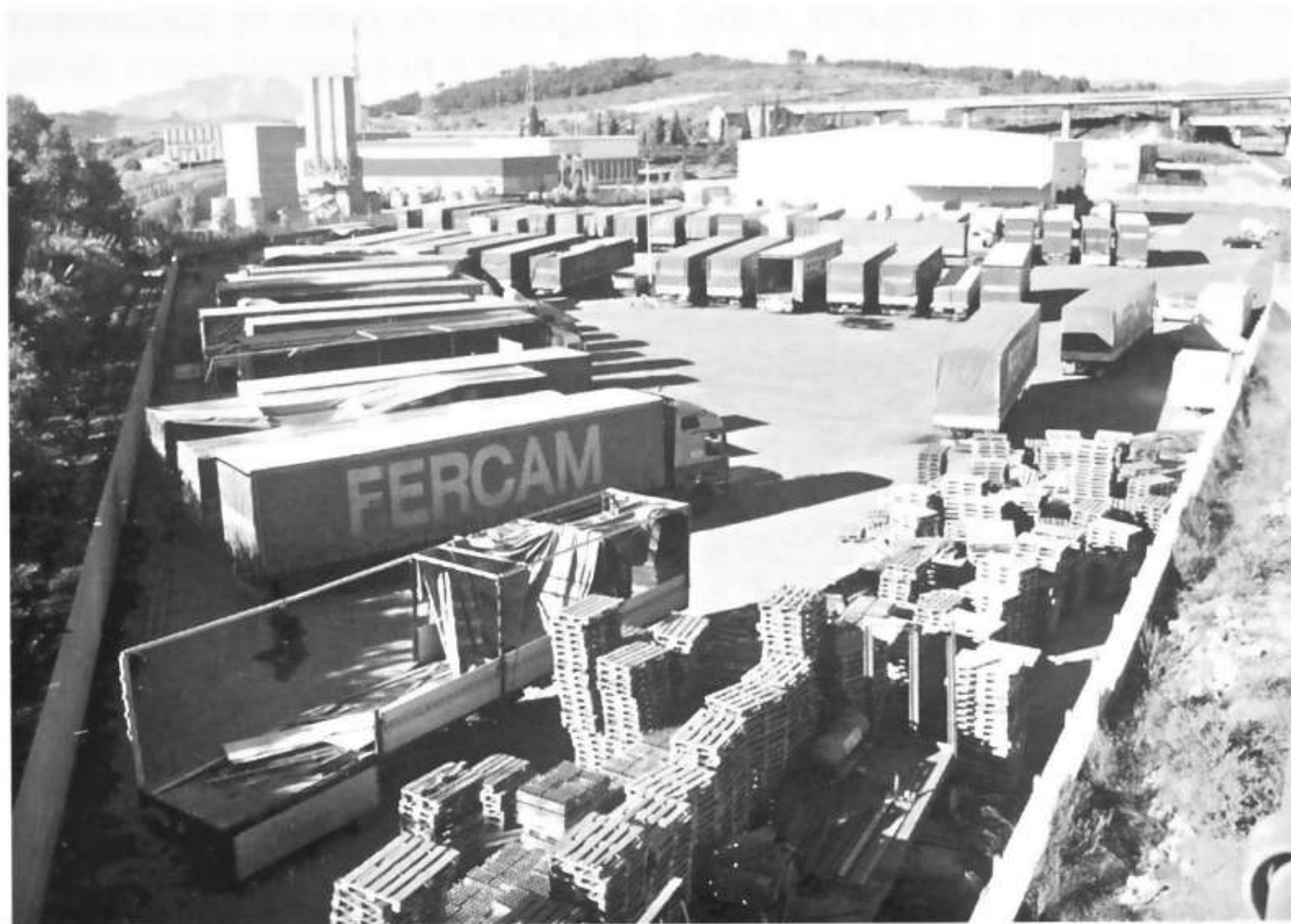

Figura 12 En determinats indrets de la plana vallesana les empreses de logística han trobat una ubicació estratègica
A la foto es pot veure una d'aquestes empreses, al terme municipal de Castellbisbal

3. LES PROPOSTES

Som conscients que al llarg del desenvolupament de les idees hem anat introduint, aquí i allà, algunes propostes. Ara, i com a cloenda del text, anotem tres suggeriments concrets que poden contribuir a completar el vessant *propositiu* de la nostra reflexió. Són els següents:

- a) El Vallès, com a àmbit geogràfic ben individualitzat dins de Catalunya, té com a territori en sentit global una "escala" que no és atesa per cap dels nivells administratius vigents actualment. En aquest sentit, i en una perspectiva de futur, seria versemblant pensar en la possibilitat d'un "pacte pel territori", que permetés aprofitar la idoneïtat d'aquesta "escala" per a determinades qüestions. Aquest "pacte", en el marc d'una reorganització general de les estructures administratives, hauria de permetre incidir en l'àmbit vallesà a un doble nivell: un d'*intern* (donant resposta a les identitats locals emergents) i un d'*extern* (que permetés el reconeixement de la identitat del Vallès en un pla global).
- b) Les actuacions territorials futures sobre el Vallès haurien de fonamentar-se en un reconeixement de la particular "singularitat metropolitana" d'aquest àmbit geogràfic: ni rural ni plenament urbanitzat; ni simple "apèndix" de Barcelona ni expressió típica de les terres interiors.

Figura 13 Paisatge rururbà a l'indret de Gallecs (Mollet del Vallès)

Figura 14 Un exemple de les transformacions modernes dels teixits urbans vallesans l'antic torrent de Vallparadís (Terrassa), al mateix centre de la ciutat, ara convertit en parc

c) Caldria recuperar la validesa del concepte de *paisatge vallesà*, en el marc de la revaloració actual de la idea de *paisatge* (i tant per l'aplicabilitat d'aquesta noció en el pla pedagògic com en el pla relatiu a l'urbanisme i a la qualitat de vida). Després de les consideracions fetes respecte d'aquesta qüestió al llarg de l'article, no creiem que hàgim de dir ara res més. Sí que creiem oportú, però, tancar el text amb una cita de Pau Vila que resumeix tot el que hem volgut dir, i que esdevé així un epíleg adient. Puntualitzarem, en tot cas, que la cita és de l'any 1930:

"L'esguard resta sempre sorprès i encantat de la varietat de paisatges que el Vallès presenta d'un cap a l'altre (...). La diversitat d'aspectes naturals que les muntanyes vallesanes presenten és encara enriquida per la gamma de paisatges del pla (...). És una diversitat que es desdobra en una infinitat de matisos allí on la terra plana es confon amb la muntanya."²³

Bibliografia

- CERDÀ, I. (1867), *Teoría General de la Urbanización*. Madrid: Imprenta Española.
- COROMINES, J. (1979-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial-Caixa de Pensions. 9 vol.
- COROMINES, J. (1989-1999), *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial-Caixa de Pensions. 8 vol..
- FONT, J. (1999), *La formació de les xarxes de transport a Catalunya (1761-1935)*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau.
- FONT I SAGUÉ, N. (1897), *Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya*. XX Premi de l'Associació Popular Regionalista.
- GALOBART, L. (1982), *El paisatge del Vallès*. Santa Eulàlia de Ronçana.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933), *Divisió territorial. Estudis i projectes*. Nomenclàtor de municipis. Barcelona.
- IGLÉSIES, J. (2002), Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Catalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cataluña. Barcelona: Societat Catalana de Geografia. (Primera edició: 1949)
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2002), *Anuari estadístic de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- LLUCH., E.; NEL·LO, O. (1983), *La gènesi de la Divisió Territorial de Catalunya*. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936). Barcelona: Diputació de Barcelona, 2 vol.
- MORIN, E. (2000), *La mente bien ordenada. Repensar la reforma. Reformar el pensamiento*. Barcelona: Seix Barral.
- PLA, J. (1968), *El meu país*. Barcelona: Destino (Obra Completa, 7).
- RIBA, O. (1976), "El relleu dels Països Catalans". Dins AUTORS DIVERSOS, *Geografia Física dels Països Catalans*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, p. 7-68.
- RUEDA, I.; CAMARASA, J. M.; MATEU, X (1987), "Diagnòstic del mapa municipal de Catalunya". Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 10-11, p.129-152.
- SOLÉ SABARÍS, L., director (1958-1968), *Geografia de Catalunya*. 3 vol. Barcelona: Aedos.
- SORIA, A. (1989), *El territorio como artificio*. Obra Pública, 11, p.30-39. Primavera.
- SORIA, A., compilador (1999), *Cerdà. Las cinco bases de la teoría general de la urbanización*. Madrid: Electa.
- TORT, J.; TOBARUELA, P. (2003), "Edgar Morin, la mirada que vol entendre". Revista de Catalunya, 185, p. 15-28.
- VILÀ, J.; SARRIÓN, J. (1992), *El sentit històric de la comarca a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Direcció General d'Administració Local.
- VILA, P. (1976), "Comentaris i suggeriments a l'estudi 'Dinàmica i perspectiva del Vallès'". Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, XXV. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, p. 5-36. (Manuscrit datat a Caracas el 1973.)
- VILA, P. (1979), *La Divisió Territorial de Catalunya*. Selecció d'escrits de geografia-I. Barcelona: Curial.
- VILAR, P. (1964), *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62.

Notes

1. En l'edició d'Iglésies, J. (2002), p. 166 i 172. L'autor esmenta el *Vallès* en el lloc vint-i-dosè.
2. En aquest sentit, Vilà, J. (1992), p. 42 i 43.
3. Coromines, J., article "Vallès", *Onomasticon Cataloniae*, VII, p. 422.
4. Coromines, J., *Ibidem*.
5. Llobet, S. (1968), "El Vallès", dins Solé Sabarís, L. (dir.), *Geografia de Catalunya*. III. Barcelona: Aedos, p. 363.
6. Font i Sagué, N., p. 374.
7. Fem menció dels punts cardinals amb un sentit molt genèric; en un sentit més estricte hauríem de parlar de nord-est i sud-oest, en comptes de "llevant" i "ponent" (pel que fa als rius); i de nord-oest i sud-est, en comptes de "nord" i de "sud" (pel que fa als sistemes muntanyencs).
8. Cadevall, Joan (1886), *Nociones de Geografía física, descriptiva e histórica del Vallés*. Manuscrit inèdit, p. 6
9. Vegeu, al respecte, Riba (1976), p. 34-35.
10. Sobre el particular, vegeu Generalitat de Catalunya (1933) i Lluch, E. i Nel·lo, O. (1983).
11. Vegeu, respecte a la cronologia de la xarxa ferroviària catalana, Font, J. (1999), p. 230.
12. Vila, P. (1979), p. 237.
13. Cerdà, I. (1867), *Teoría General de la Urbanización*, I, p. 813-814. Citat per Soria, A. (1999), p. 323.
14. Vila, P. (1976), p. 13. La cursiva és nostra.
15. Vegeu Vilar, P. (1964), I, p. 229-236.
16. El francès Edgar Morin és considerat com un autor de referència en relació amb la formulació del denominat *pensament complex*. Vegeu, al respecte, una de les seves darreres obres: Morin, E. (2000). Com a síntesi general de les seves idees podeu consultar Tort, J.; Tobaruela, P. (2003).
17. Vegeu Soria, A. (1989) i (1999), p. 87 i 88.
18. Val la pena notar, en aquest punt, que les paraules *pagès*, *país* i *paisatge* provenen totes tres, etimològicament, de l'arrel llatina *pagus*, que originàriament tenia un sentit equivalent a "la terra". Vegeu, al respecte, l'entrada "pagès" a Coromines, J. (1979-1991).
19. Vila, P. (1976), p. 35.
20. Vegeu, com a introducció a la idea de *territori construït*, Soria, A. (1989).
21. Le Corbusier (1957), *Principis d'urbanisme. (La Carta d'Atenes)*. Principi primer. Edició espanyola: Planeta-Agostini, 1986, p. 21.
22. Un estudi de l'any 1987 detectava al Vallès, sobre els 65 municipis que hi havia aleshores en aquest àmbit (23 a l'Occidental i 42 a l'Oriental), un total de 38 disfuncionalitats (equivalents al 12% de les registrades al conjunt de Catalunya). Vegeu, al respecte, Rueda, I.; Camarasa, J.M.; Mateu, X. (1987).
23. Vila, P. (1930), "El Vallès: assaig geogràfic". Dins *Comarca del Vallès*, vol. I. Barcelona: Casa del Vallès, p. 1-83. Reproduït a Vila, P. (1979), p. 201.